

de trouble. S'étant parfaitement commis l'un à l'autre, ils tenaient parfaitement les rênes de l'inclination l'un de l'autre; et faites guider cet harnois par la vertu et conduite de la raison (comme aussi est-il du tout impossible de l'atteler sans cela), la réponse de Blossius est telle qu'elle devait être. Si leurs actions se démanchèrent, ils n'étaient ni amis selon ma mesure l'un de l'autre, ni amis à eux-mêmes. Au demeurant, cette réponse ne sonne non plus que ferait la mienne, à qui s'enquerrait à moi de cette façon: « Si votre volonté vous commandait de tuer votre fille, la tueriez-vous? » et que je l'accordasse. Car cela ne porte aucun témoignage de consentement à ce faire, parce que je ne suis point en doute de ma volonté, et tout aussi peu de celle d'un tel ami. Il n'est pas en la puissance de tous les discours du monde de me déloger de la certitude que j'ai des intentions et jugements du mien. Aucune de ses actions ne me saurait être présentée, quelque visage qu'elle eût, que je n'en trouvasse incontinent le ressort. Nos âmes ont charrié si uniment ensemble, elles se sont considérées d'une si ardente affection, et de pareille affection découvertes jusques au fin fond des entrailles l'une à l'autre, que non seulement je connaissais la sienne comme la mienne, mais je me fusse certainement plus volontiers fié à lui de moi qu'à moi.

Qu'on ne me mette pas en ce rang ces autres amitiés communes: j'en ai autant de connaissance qu'un autre, et des plus parfaites de leur genre, mais je ne conseille pas qu'on confonde leurs règles: on s'y tromperait. Il faut marcher en ces autres amitiés la bride à la main, avec prudence et précaution; la liaison n'est pas nouée en manière qu'on n'ait aucunement à s'en défier. « Aimez-le (disait Chilon) comme ayant quelque jour à le haïr; haïssez-le comme ayant à l'aimer. » Ce précepte qui est si abominable en cette souveraine et maîtresse amitié, il est salubre en l'usage des amitiés ordinaires et coutumières, à l'endroit desquelles il faut employer le mot qu'Aristote avait très familier: « O mes amis, il n'y a nul ami. »

En ce noble commerce, les offices et les bienfaits, nourriciers des

-
1. Ἡξερε πέρα-πέρα ὁ ἕνας τὴ θέληση τοῦ ἄλλου.
 2. « Χώρισαν », λέει ὁ Montaigne.
 3. Τὰ ὅσα βέβαια ξέρω.

δοξία ἢ στὶς [πολιτικὲς] ταραχές. Ἐπειδὴ εἶχαν ἐντελῶς δοθεῖ ὁ ἕνας στὸν ἄλλον, κρατοῦσαν πέρα-πέρα τὰ γέμια τῆς θέλησης ὁ ἕνας τοῦ ἄλλου¹· καὶ βάλτε τὸ ζευγάρι αὐτὸ νὰ τὸ ὀδηγήσουν ἢ ἀρετὴ καὶ τὸ λογικὸ (ὅπως δίχως τους εἶναι δὲ καὶ ἀδύνατο νὰ τὸ ζέψετε), ἢ ἀπάντηση τοῦ Βλόσιου εἶναι ἐκείνη πὺν ἔπρεπε νάνα. "Ἄν οἱ πράξεις τους χωρίζαν², δὲν [θὰ] ἦσαν μῆτε φίλοι ὁ ἕνας τοῦ ἄλλου, κατὰ πῶς νιώθω ἐγὼ τὴ φιλία, μῆτε φίλοι τοῦ ἴδιου τοῦ ἑαυτοῦ του ὁ καθένας. "Ἄν καλοκοιτάξεις τὸ πρᾶμα, τούτη ἢ ἀπάντηση δὲν ἦχεῖ πὺν παράξενα παρ' ὅσο θὰ ἠχοῦσε ἢ δική μου ἀπάντηση σὲ ὅποιον θὰ μοῦκανε τούτη δῶ τὴν ἐρώτηση: « Ἄν ἢ θέλησή σου σὲ πρόσταζε νὰ σκοτώσεις τὴν κόρη σου, θὰ τὴ σκοτώνες; » καὶ τοῦ ἀπαντοῦσα ἐγὼ: ναί. Γιατὶ αὐτὸ δὲ δείχνει καθόλου συγκατάθεση σὲ τούτη τὴν πράξη, ἀφοῦ δὲν ἀμφιβάλλω καθόλου γιὰ τὴ θέλησή μου καὶ ἄλλο τόσο λίγο [ἀμφιβάλλω] γιὰ τὴ θέληση ἑνὸς τέτοιου φίλου. "Ὅλα τὰ λόγια τοῦ κόσμου δὲν ἔχουν τὴ δύναμη νὰ μὲ κάνουν νὰ χάσω τὴ βεβαιότητα πὺν ἔχω³ γιὰ τὶς διαθέσεις καὶ τὶς κρίσεις τοῦ δικοῦ μου [φίλου]. Καμιὰ του πράξη δὲ θὰ μπορούσαν νὰ μοῦ παρουσιάσουν, κι ὅποιο κι ἂν θᾶχε πρόσωπο, πὺν νὰ μὴν ἔβρισκα τὸ κίνητρό της ἀμέσως. Οἱ ψυχές μας πορεύτηκαν τόσο μαζί, ἔνωσαν μιὰ τόσο θερμὴ ἀγάπη ἢ μιὰ γιὰ τὴν ἄλλη, καὶ γνώρισαν ὡς μὲ τὰ τρισβαθὰ τῶν σωθικῶν μιὰ τόσο ὅμοια ἀγάπη ἢ μιὰ γιὰ τὴν ἄλλη, ὥστε ὄχι μόνο γνώριζα τὴ δική του [ψυχὴ] σὰν τὴ δική μου, ἀλλὰ σίγουρα πὺν εὐχαρίστως θὰ ἐμπιστευόμουν σ' ἐκεῖνον γιὰ τὰ δικά μου, παρ' ὅ,τι σ' ἐμένα.

"Ἄς μὴ μοῦ βάλουν σ' αὐτὴ τὴ σειρά ἐκεῖνες τὶς ἄλλες συνηθισμένες φιλίες: τὶς ξέρω ὅσο καὶ κάθε ἄλλος, καὶ ξέρω κι ἀπὸ τὶς πὺν τέλειες στὸ εἶδος τους· ἀλλὰ δὲ συμβουλεύω ν' ἀνακατώσουν τοὺς κανόνες τους⁴: ὅποιος θὰ τῶκανε θὰ γελιόταν. Πρέπει νὰ περπατᾶς σ' αὐτὲς τὶς ἄλλες φιλίες μὲ τὸ χαλινάρι στὸ χέρι, μὲ φρονιμάδα καὶ προφύλαξη· ὁ δεσμὸς δὲν εἶναι δεμένος ἔτσι πὺν νὰ μὴν πορεῖς καθόλου νὰ μὴν δυσπιστεῖς. « Ἀγάπα τον, ἔλεγε ὁ Χίλων, σὰ νᾶτανε κάποια μέρα νὰ τὸν μισήσεις· μίσα τον σάμπως νᾶτανε νὰ τὸν ἀγαπήσεις. » Τὸ παράγγελμα τοῦτο, πὺν εἶναι τόσο φριχτὸ σ' αὐτὴ τὴν ὑπέριστα καὶ ἀφέντισσα φιλία [πὺν λέω], εἶναι σωτήριο στὶς φιλίες τὶς κοινὲς καὶ συνηθισμένες, γιὰ τὶς ὅποιες πρέπει νὰ μεταχειρίζεται κανεὶς τὸ λόγο πὺν ἔλεγε πολὺ συχνὰ ὁ Ἀριστοτέλης: « ὦ φίλοι μου, δὲν ὑπάρχει φίλος. »

Στὴν εὐγενικὴ αὐτὴ σχέση, οἱ ὑπηρεσίες καὶ οἱ εὐεργεσίες, πὺν θρέφουν

4. Τοὺς νόμους πὺν κυβερνοῦν τὶς συνηθισμένες φιλίες κι ἐκεῖνους πὺν κυβερνοῦν τὴ δική του τὴ φιλία μὲ τὸν La Boétie.

autres amitiés, ne méritent pas seulement d'être mis en compte : cette confusion si pleine de nos volontés en est cause. Car, tout ainsi que l'amitié que je me porte ne reçoit point augmentation pour le secours que je me donne au besoin, quoi que dient les Stoïciens, et comme je ne me sais aucun gré du service que je me fais, aussi l'union de tels amis étant véritablement parfaite, elle leur fait perdre le sentiment de tels devoirs, et haïr et chasser d'entre eux ces mots de division et de différence : bienfait, obligation, reconnaissance, prière, remerciement et leurs pareils. Tout étant par effet commun entre eux, volontés, pensements, jugements, biens, femmes, enfants, honneur et vie, et leur convenance n'étant qu'une âme en deux corps selon la très propre définition d'Aristote, ils ne se peuvent ni prêter ni donner rien. Voilà pourquoi les faiseurs de lois, pour honorer le mariage de quelque imaginaire ressemblance de cette divine liaison, défendent les donations entre le mari et la femme, voulant inférer par là que tout doit être à chacun d'eux et qu'ils n'ont rien à diviser et partir ensemble. Si, en l'amitié de quoi je parle, l'un pouvait donner à l'autre, ce serait celui qui recevrait le bienfait qui obligerait son compagnon. Car, cherchant l'un et l'autre, plus que toute autre chose, de s'entre-bienfaire, celui qui en prête la matière et l'occasion est celui-là qui fait le libéral, donnant ce contentement à son ami, d'effectuer en son endroit ce qu'il désire le plus. Quand le philosophe Diogènes avait faute d'argent, il disait qu'il le redemandait à ses amis, non qu'il le demandait. Et, pour montrer comment cela se pratique par effet, j'en réciterai un ancien exemple, singulier.

Eudamidas, Corinthien, avait deux amis : Charixenus, Sicyonien, et Aretheus, Corinthien. Venant à mourir étant pauvre et ses deux amis riches, il fit ainsi son testament : « Je lègue à Aretheus de nourrir ma mère et l'entretenir en sa vieillesse ; à Charixenus, de marier ma fille et lui donner le douaire le plus grand qu'il pourra ; et, au cas que l'un d'eux vienne à défaillir, je substitue en sa part celui qui survivra. »

1. Τὴν ἀπόδοση τῶν ὑπηρεσιῶν καὶ τῶν εὐεργεσιῶν.

2. Τῇ φιλίᾳ, σὰν ἐκείνη ποὺ ἔνωσε τὸν Montaigne μὲ τὸν La Boétie.

3. Νὰ κάνει στὸ δεχόμενο τὴν προσφορά.

τις άλλες φιλίες, δὲν ἀξίζει μήτε νὰ λογαριάζονται· κι αἰτία εἶναι αὐτὸ τὸ τόσο πλέριο σμίξιμο τῶν θελήσεών μας. Γιατὶ, ὅπως ἀκριβῶς τῇ φιλία πὺν ἔχω γιὰ τὸν ἑαυτό μου δὲν τῇ μεγαλώνει καθόλου ἢ βοήθεια πὺν δίνω στὸν ἑαυτό μου ὅταν χρειαστεῖ, παρ' ὅσα κι ἂν λένε οἱ Στωικοί, καὶ ὅπως δὲ χρωστῶ καμιὰ χάρη στὸν ἑαυτό μου γιὰ τὴν ὑπηρεσία πὺν προσφέρω στὸν ἑαυτό μου, ὅμοια ὁ δεσμός τέτοιων φίλων, καθὼς εἶναι πραγματικὰ τέλειος, τοὺς κάνει νὰ χάνουν τὸ αἶσθημα τέτοιων χρεῶν¹, καὶ νὰ μισοῦν καὶ νὰ διώχνουν ἀπ' ἀνάμεσά τους τίς λέξεις πὺν σημαίνουνε χωρισμὸ καὶ διαφορὰ [ὅπως]: εὐεργεσία, ὑποχρέωση, εὐγνωμοσύνη, παράκληση, εὐχαριστία καὶ τὰ ὅμοιά τους. Καθὼς ὅλα πραγματικὰ εἶναι κοινὰ μεταξύ τους, ἐπιθυμίες, στοχασμοί, γνῶμες, ἀγαθὰ, γυναῖκες, παιδιά, τιμὴ καὶ ζωὴ, καὶ καθὼς τὸ συνταίριασμά τους δὲν εἶναι παρὰ μιὰ ψυχὴ σὲ δυὸ σώματα, σύμφωνα μὲ τὸ σωστότατο δόγμα τοῦ Ἀριστοτέλη, δὲ μποροῦν μήτε νὰ δανείσουν μήτε νὰ δώσουν τίποτε ὁ ἓνας στὸν ἄλλο. Νὰ γιατί οἱ νομοθέτες, γιὰ νὰ λαμπρύνουν τὸ γάμο [δίνοντάς του] μιὰ κάποια φανταστικὴ ὁμοιότητα μὲ τὸ θεῖο αὐτὸ δεσμό², ἀπαγορεύουν τίς δωρεὲς ἀνάμεσα στὸ σύζυγο καὶ στὴ γυναῖκα, θέλοντας ἔτσι νὰ δείξουν ὅτι τὸ κάθε τι πρέπει ν' ἀνήκει καὶ στὸν ἓνα καὶ στὸν ἄλλον, καὶ ὅτι δὲν ἔχουν τίποτε νὰ χωρίσουν καὶ νὰ μοιράσουν ἀνάμεσά τους. Ἄν, στὴ φιλία γιὰ τὴν ὁποία μιλῶ, ὁ ἓνας μποροῦσε νὰ δώσει στὸν ἄλλον, αὐτὸς πὺν θὰ ὑποχρέωνε τὸ σύντροφό του θὰ ἦταν ἐκεῖνος πὺν θὰ δεχόταν τὴν εὐεργεσία. Γιατὶ ζητώντας, καὶ ὁ ἓνας καὶ ὁ ἄλλος, περισσότερο ἀπὸ τὸ κάθε τί, νὰ κάνουν καλὸ ὁ ἓνας στὸν ἄλλον, ἐκεῖνος πὺν δίνει τὴν ἀφορμὴ καὶ τὴν εὐκαιρία εἶναι ὁ γενναιόδωρος, ἀφοῦ προσφέρει τὴν εὐχαρίστηση αὐτὴ στὸ φίλο του, νὰ τοῦ κάνει³ αὐτὸ πὺν περισσότερο ἐπιθυμεῖ⁴. Ὅταν ὁ φιλόσοφος Διογένης εἶχε ἀνάγκη ἀπὸ χρήματα, ἔλεγε ὅτι τὰ ζητοῦσε ἴσως ἀπὸ τοὺς φίλους του, ὄχι ὅτι τὰ ζητοῦσε. Καὶ γιὰ νὰ δείξω πῶς πραγματικὰ αὐτὸ γίνεται, θὰ διηγηθῶ ἓνα παράξενο ἀρχαῖο περιστατικὸ.

Ὁ Εὐδαμίδας ὁ Κορίνθιος εἶχε δυὸ φίλους: τὸν Χαρίξενο ἀπὸ τὴ Σικυώνα καὶ τὸν Κορίνθιο Ἀρεταῖο. Νιώθοντας ὅτι θὰ πέθαινε, καθὼς ἦταν φτωχὸς καὶ οἱ δυὸ φίλοι του πλούσιοι, ἔκανε ἔτσι δὰ τὴ διαθήκη του: «Κληροδοτῶ στὸν Ἀρεταῖο νὰ θρέφει τὴ μητέρα μου καὶ νὰ τὴ συντηρεῖ στὰ γερατεία της· στὸν Χαρίξενο, νὰ παντρεύει τὴν κόρη μου καὶ νὰ τῆς δώσει τὸ μεγαλύτερο χτῆμα πὺν θὰ μπορέσει· καί, στὴν περίπτωσι πὺν ὁ ἓνας ἀπὸ τοὺς δυὸ πεθάνει, βάζω στὴ θέση του ἐκεῖνον πὺν θὰ ἐπιζήσει.»

4. Ἐκεῖνος πὺν προσφέρει.

Ceux qui premiers virent ce testament, s'en moquèrent ; mais ses héritiers, en ayant été avertis, l'acceptèrent avec un singulier contentement. Et l'un deux, Charixenus, étant trépassé cinq jours après, la substitution étant ouverte en faveur d'Aretheus, il nourrit curieusement cette mère, et, de cinq talents qu'il avait en ses biens, il en donna les deux et demi en mariage à une sienne fille unique, et deux et demi pour le mariage de la fille d'Eudamidas, desquelles il fit les noces en même jour.

Cet exemple est bien plein, si une condition en était à dire, qui est la multitude d'amis. Car cette parfaite amitié, de quoi je parle, est indivisible : chacun se donne si entier à son ami, qu'il ne lui reste rien à départir ailleurs ; au rebours, il est marri qu'il ne soit double, triple, ou quadruple, et qu'il n'ait plusieurs âmes et plusieurs volontés pour les conférer toutes à ce sujet. Les amitiés communes, on les peut départir : on peut aimer en cettui-ci la beauté, en cet autre la facilité de ses mœurs, en l'autre la libéralité, en celui-là la paternité, en cet autre la fraternité, ainsi du reste ; mais cette amitié qui possède l'âme et la régente en toute souveraineté, il est impossible qu'elle soit double. Si deux en même temps demandaient à être secourus, auquel courriez-vous ? S'ils requéraient de vous des offices contraires, quel ordre y trouveriez-vous ? Si l'un commettait à votre silence chose qui fût utile à l'autre de savoir, comment vous en démêleriez-vous ? L'unique et principale amitié découd toutes autres obligations. Le secret que j'ai juré ne déceler à nul autre, je le puis, sans parjure, communiquer à celui qui n'est pas autre : c'est moi. C'est un assez grand miracle de se doubler, et n'en connaissent pas la hauteur ceux qui parlent de se tripler. Rien n'est extrême, qui a son pareil. Et qui présupposera que de deux j'en aime autant l'un que l'autre, et qu'ils s'entr'aiment et m'aiment autant que je les aime, il multiplie en confrérie la chose la plus une et unie, et de quoi une seule est encore la plus rare à trouver au monde.

Le demeurant de cette histoire convient très bien à ce que je disais : car Eudamidas donne pour grâce et pour faveur à ses amis de les employer à son besoin. Il les laisse héritiers de cette sienne libéralité, qui consiste à leur mettre en main les moyens de lui bien-faire. Et,

1. Ἡ ἰδανική, πού πραγματώθηκε στὴ φίλια Montaigne-La Boétie.

Ἐκεῖνοι πού πρῶτοι εἶδαν αὐτὴ τὴ διαθήκη, γελάσανε· οἱ κληρονόμοι του ὅμως, ὅταν εἰδοποιήθηκαν, τὴ δέχτηκαν μὲ μεγάλη εὐχαρίστηση. Καὶ καθὼς ὁ ἓνας ἀπ' τοὺς δυό, ὁ Χαρίξενος, πέθανε ὕστερα ἀπὸ πέντε μέρες, καὶ τὴ θέση του πῆρε ὁ Ἀρεταῖος, ἔθρεψε μὲ μεγάλη φροντίδα τὴ μητέρα τοῦ Εὐδαμίδα, καί, ἀπὸ τὰ πέντε τάλαντα πού εἶχε στὸ βίος του, τὰ δυόμισι τᾶδωσε γιὰ νὰ παντρέψει μιὰ δική του μοναχοκόρη, καὶ δυόμισι γιὰ νὰ παντρέψει τὴν κόρη τοῦ Εὐδαμίδα, κι ἔκανε καὶ τῶν δυὸ τὴν ἴδια μέρα τοὺς γάμους.

Τὸ παράδειγμα αὐτὸ εἶναι μεστότατο· κάτι μόνο θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ πεῖ, κι αὐτὸ εἶναι οἱ πολλοὶ φίλοι. Γιατὶ ἡ τέλεια τούτη φιλία γιὰ τὴν ὁποία μιλοῦμαι εἶναι ἀδιαίρετη: καθένας [ἀπὸ τοὺς δυὸ φίλους] δίνεται τόσο ὀλάκερος στὸ φίλο του, πού δὲν τοῦ μένει τίποτε νὰ μοιράσει ἄλλου· ἐξαναγτίας, λυπᾶται πού δὲν εἶναι διπλός, τριπλός ἢ τετράδιπλος, καὶ πού δὲν ἔχει πολλές ψυχές καὶ πολλές θελήσεις γιὰ νὰ τις δώσει ὅλες σ' αὐτόν. Τὶς συνηθισμένες φιλίες μπορεῖ κανένας νὰ τις μοιράσει: μπορεῖς σ' αὐτόν ἐδῶ ν' ἀγαπᾶς τὴν ὀμορφιά, σ' αὐτόν τὸν ἄλλο τὴν κοινωνικότητά του, στὸν ἄλλο τὴ γενναιοδωρία, σ' ἐκεῖνον ἐκεῖ τὸ πατρικὸ φίλτρο, στὸν ἄλλον ἐκεῖνον τὸ ἀδελφικὸ αἴσθημα, καὶ οὕτω καθεξῆς· τούτη ὅμως ἡ φιλία, πού κατέχει τὴν ψυχὴ καὶ τὴν κυβερνᾷ μ' ἀπόλυτη ἐξουσία, εἶναι ἀδύνατο νὰ εἶναι διπλή. Ἄν δυὸ τὴν ἴδια στιγμὴ ζητοῦσαν νὰ βοηθηθοῦν, σὲ ποιόν θὰ τρέχατε; Ἄν ζητοῦσαν ἀπὸ σᾶς ἀντίθετες ὑπηρεσίες, πῶς θὰ βολεύατε τὸ πράμα; Ἄν ὁ ἓνας σᾶς σύσταινε νὰ κρατήσετε μυστικὸ ἓνα πράμα πού στὸν ἄλλον θᾶτανε χρήσιμο νὰ τὸ μάθει, τί θὰ κάνατε; Ἡ μοναδικὴ καὶ κύρια φιλία ξηλώνει κάθε ἄλλη ὑποχρέωση. Τὸ μυστικὸ πού ὀρκίστηκα νὰ μὴν τὸ φανερώσω σὲ κανέναν, μπορῶ χωρὶς νὰ πατήσω τὸν ὄρκο μου νὰ τὸ πῶ σ' ἐκεῖνον πού δὲν εἶναι ἄλλος, εἶμαι ἐγώ. Εἶναι ἓνα ἄρκετὰ μεγάλο θαῦμα τὸ νὰ γίνεῖ κανένας διπλός· καὶ δὲ γνωρίζουν τὴ μεγαλοσύνη του ὅσοι μιλοῦνε γιὰ τριπλασιασμοὺς. Τίποτε δὲν εἶναι ὑπέρτατο, πού ἔχει τὸ ὁμοίό του. Καὶ ὅποιος θὰ ὑποθέσει ὅτι ἀπὸ τοὺς δυὸ ἀγαπῶ τὸν ἓνα ὅσο καὶ τὸν ἄλλο, καὶ ὅτι οἱ δυὸ αὐτοὶ ἀγαποῦν ὁ ἓνας τὸν ἄλλο καὶ μ' ἀγαποῦνε ὅσο τοὺς ἀγαπῶ, πολλαπλασιάζει σὲ ἀδελφάτο τὸ πράμα τὸ πιὸ ἓνα καὶ ἐνωμένο, καὶ πού ἀκόμα καὶ ἓνα μονάχο δεῖγμα του εἶναι τὸ πιὸ σπάνιο πράμα στὸν κόσμον.

Ἡ οὐσία τῆς ἱστορίας αὐτῆς ταιριάζει μ' αὐτὸ πού ἔλεγα: γιὰ τὸν Εὐδαμίδα κανεὶ χάρη καὶ χατήρι στοὺς φίλους του πού τοὺς μεταχειρίζεται γιὰ τὴν ἀνάγκη του. Τοὺς ἀφήνει κληρονόμους αὐτῆς τῆς δικῆς του γενναιοδωρίας, πού ἔγκειται στὸ ὅτι τοὺς δίνει τὰ μέσα νὰ τοῦ φανοῦν χρήσιμοι. Καί,

sans doute, la force de l'amitié se montre bien plus richement en son fait qu'en celui d'Aretheus. Somme, ce sont effets inimaginables à qui n'en a goûté, et qui me font honorer à merveille la réponse de ce jeune soldat à Cyrus s'enquérant à lui pour combien il voudrait donner un cheval, par le moyen duquel il venait de gagner le prix de la course, et s'il le voudrait échanger à un royaume: «Non certes, Sire, mais bien le lairrais-je volontiers pour en acquérir un ami, si je trouvais homme digne de telle alliance.»

Il ne disait pas mal: «si j'en trouvais»; car on trouve facilement des hommes propres à une superficielle accointance. Mais en cette-ci, en laquelle on négocie du fin fond de son courage, qui ne fait rien de reste, certes il est besoin que tous les ressorts soient nets et sûrs parfaitement.

Aux confédérations qui ne tiennent que par un bout, on n'a à pourvoir qu'aux imperfections qui particulièrement intéressent ce bout-là. Il ne peut chaloir de quelle religion soit mon médecin et mon avocat. Cette considération n'a rien de commun avec les offices de l'amitié qu'ils me doivent. Et, en l'accointance domestique que dressent avec moi ceux qui me servent, j'en fais de même. Et m'enquiers peu, d'un laquais, s'il est chaste; je cherche s'il est diligent. Et ne crains pas tant un muletier joueur qu'imbécile, ni un cuisinier jureur qu'ignorant. Je ne me mêle pas de dire ce qu'il faut faire au monde, d'autres assez s'en mêlent, mais ce que j'y fais.

Mihi sic usus est; tibi, ut opus est facto, face.

A la familiarité de la table j'associe le plaisant, non le prudent; au lit, la beauté avant la bonté; en la société du discours, la suffisance, voire sans la prud'homie. Pareillement ailleurs.

Tout ainsi que cil qui fut rencontré à chevauchons sur un bâton, se jouant avec ses enfants, pria l'homme qui l'y surprit de n'en rien dire, jusques à ce qu'il fût père lui-même, estimant que la passion qui lui naîtrait lors en l'âme le rendrait juge équitable d'une telle action:

1. Στην τέλεια φιλία.

2. «Έτσι κάνω εγώ· εσύ κάνε όπως νομίζεις.» (Τερέντιος, *Αὐτοτεμωρούμενος*, πρ. 1η, σκ. 1η, στ. 28.)

δίχως ἄλλο, ἢ δύναμη τῆς φιλίας δείχνεται πολὺ περισσότερο σ' αὐτὸ πού ἔκαμε αὐτὸς παρὰ σ' αὐτὸ πού ἔκαμε ὁ Ἀρεταῖος. Κοντολογίς, εἶναι πράματα ἀκατανόητα γιὰ ὅποιον δὲν τὰ δοκίμασε, καὶ πού μὲ κάνουν ἐξαιρετικὰ νὰ τιμῶ τὴν ἀπάντηση τοῦ νέου ἐκείνου στρατιώτη στὸν Κύρο, ὅταν τὸν ρώτησε γιὰ πόσα θᾶθελε νὰ δώσει ἓνα ἄλογο μὲ τὸ ὁποῖο πρὶν ἀπὸ λίγο εἶχε κερδίσει στὶς ἵπποδρομίες, καὶ ἂν θᾶθελε νὰ τὸ ἀνταλλάξει μὲ ἓνα βασίλειο : « Βέβαια ὄχι, βασιλιά' πρόθυμα ὅμως θὰ τῶδυνα γιὰ ν' ἀποχτήσω ἓνα φίλο, ἂν ἔβρισκα ἄνθρωπο ἄξιο γιὰ τέτοιο δεσμό. »

Σωστὰ ἔλεγε : « ἂν ἔβρισκα »' γιὰτὶ βρίσκει κανεὶς εὐκόλα ἀνθρώπους ἱκανοὺς γιὰ μιὰ ξώπευση σχέση. Σὲ τούτην ὅμως¹, ὅπου ὅ,τι δίνουμε καὶ παίρνουμε τὸ δίνουμε καὶ τὸ παίρνουμε μὲ τὰ πιὸ βαθιὰ τῆς ψυχῆς μας, χωρὶς καμιὰ ἐπιφύλαξη, βέβαια πρέπει ὅλα τὰ κίνητρα νὰ εἶναι πέρα-πέρα σίγουρα καὶ καθαρά.

Στὶς σχέσεις ὅπου μιὰ μεριά μας μονάχα δίνει καὶ παίρνει, εἶναι ἀρκετὸ νὰ γνωσιαστεῖ κανεὶς γιὰ τὶς ἀτέλειες πού ἰδιαίτερα ἔχουν νὰ κάνουν μ' αὐτὴ τὴ μεριά. Δὲ μὲ νοιάζει ποιά εἶναι ἡ θρησκεία τοῦ γιατροῦ μου καὶ τοῦ δικηγόρου μου. Τὸ ζήτημα αὐτὸ δὲν ἔχει τίποτε νὰ κάνει μὲ τὶς ὑπηρεσίες τῆς φιλίας πού μοῦ χρωστοῦν. Καὶ στὶς σπιτικές δοσοληψίες πού στήνουν μαζί μου ἐκεῖνοι πού μὲ ὑπηρετοῦν, κάνω τὸ ἴδιο. Καὶ λίγο ρωτῶ νὰ μάθω γιὰ ἓνα λακὲ ἂν εἶναι μουρντάρης ἢ ὄχι' γυρεύω νὰ μάθω ἂν εἶναι προκομμένος. Καὶ δὲ φοβοῦμαι τόσο ἓναν ἀγωγιάτη χαρτοπαίχτη, ὅσο ἡλίθιο, μήτε ἓνα μάγερα πού βλαστημᾷ, ὅσο πού δὲν ξέρει νὰ μαγερεύει. Δὲν κοιτάω νὰ πῶ τί πρέπει νὰ κάνει κανεὶς στὸν κόσμον, κάμποσοι ἄλλοι τὸ λένε, ἀλλὰ τὸ τί κάνω σὲ δαῦτον ἐγώ.

Mihi sic usus est ; tibi, ut opus est facto, face².

Ὅταν κάθομαι στὸ τραπέζι, μ' ἀρέσουν τὰ εὐχάριστα πράματα, ὄχι τὰ γνωστικά' στὸ κρεβάτι [γυρεύω] τὴν ὁμορφιὰ πρὶν ἀπὸ τὴν καλοσύνη' στὶς κουβέντες, τὴ σοβαρὴ γνώση, ἔστω καὶ τὴ δίχως σοφία. Τὸ ἴδιο κι ἄλλοῦ³.

Σὰν ὅπως ἐκεῖνος⁴ πού τὸν ἔπιασαν καβάλα σ' ἓνα μπαστούνι νὰ παίζει μὲ τὰ παιδιά του, παρακάλεσε τὸν ἄνθρωπο πού τὸν ἔπιασε νὰ μὴν ἔλεγε τίποτε ὥσπου νὰ γινόταν κι ὁ ἴδιος πατέρας, πιστεύοντας ὅτι τὸ πάθος πού θὰ γεννιότανε τότε στὴν ψυχὴ του θὰ τὸν ἔκανε δίκαιο κριτὴ μιᾶς τέτοιας

3. Καὶ στ' ἄλλα ζητήματα.

4. Λένε ὅτι ἦταν ὁ Ἑρρίκος ὁ Δ'.

je souhaiterais aussi parler à des gens qui eussent essayé ce que je dis. Mais, sachant combien c'est chose éloignée du commun usage qu'une telle amitié, et combien elle est rare, je ne m'attends pas d'en trouver aucun bon juge. Car les discours mêmes que l'Antiquité nous a laissés sur ce sujet me semblent lâches au prix du sentiment que j'en ai. Et, en ce point, les effets surpassent les préceptes mêmes de la philosophie :

Nil ego contulerim jucundo sanus amico.

L'ancien Ménander disait celui-là heureux, qui avait pu rencontrer seulement l'ombre d'un ami. Il avait certes raison de le dire, même s'il en avait tâté. Car, à la vérité, si je compare tout le reste de ma vie, quoiqu'avec la grâce de Dieu je l'aie passée douce, aisée et, sauf la perte d'un tel ami, exempte d'affliction poissante, pleine de tranquillité d'esprit, ayant pris en payement mes commodités naturelles et originelles sans en rechercher d'autres; si je la compare, dis-je, toute, aux quatre années qu'il m'a été donné de jouir de la douce compagnie et société de ce personnage, ce n'est que fumée, ce n'est qu'une nuit obscure et ennuyeuse. Depuis le jour que je le perdis,

*quem semper acerbum,
Semper honoratum (sic, Dii, voluistis) habebo,*

je ne fais que traîner languissant; et les plaisirs mêmes qui s'offrent à moi, au lieu de me consoler, me redoublent le regret de sa perte. Nous étions à moitié de tout; il me semble que je lui dérobe sa part,

*Nec fas esse ulla me voluptate hic frui
Decrevi, tantisper dum ille abest meus particeps.*

J'étais déjà si fait et accoutumé à être deuxième partout, qu'il me semble n'être plus qu'à demi.

1. « Όσο θάχω τὰ λογικά μου, τίποτε γιὰ μένα δὲ θὰ μπορεῖ νὰ συγκριθεῖ μ' ἕνα τρυφερὸ φίλο. » (Ὁράτιος, Σάτυρες, I, 5, 44.)

2. « Μέρα πὺν θὰ εἶναι πάντα γιὰ μένα σκληρὴ καὶ πὺν πάντα θὰ τὴν τιμῶ, ἀφοῦ τέτοιο ἦτανε, Θεοί, τὸ θέλημά σας! » (Βιργίλιος, Αἰνείαδα, V, 49.)

πράξης· ὅμοια κι ἐγὼ θὰ ἤθελα νὰ μιλῶ σὲ ἀνθρώπους πὺ θάχαν δοκιμάσει αὐτὰ πὺ λέω. Ξέροντας ὅμως πόσο μακριὰ ἀπὸ τὰ συνηθισμένα βρίσκεται μιὰ τέτοια φιλία, καὶ πόσο σπάνια εἶναι, δὲν περιμένω νὰ βρῶ κανένα καλό της κριτή. Γιατὶ ἀκόμα κι ἐκεῖνα πὺ μᾶς ἄφησε ἡ ἀρχαιότητα πάνω σ' αὐτὸ τὸ θέμα, μοῦ φαίνονται χλιαρὰ μπρὸς στὸ ὅ,τι ξέρω ἐγὼ γι' αὐτὴ τὴ φιλία. Καὶ στὸ ζήτημα τοῦτο τὰ πράγματα ξεπερνοῦν ἀκόμα καὶ τὶς διδαχὲς τῆς φιλοσοφίας :

*Nisi ego contulerim jucundo sanus amico*¹.

Ὁ ἀρχαῖος Μένανδρος ἔλεγε εὐτυχισμένον ἐκεῖνον πὺ εἶχε μπορέσει νὰ συναντήσῃ καὶ τὸν ἴσκιον μονάχα ἑνὸς φίλου. Σίγουρα εἶχε δίκιο νὰ τὸ λέει, προπάντων ἂν τὸ εἶχε δοκιμάσει. Γιατὶ, ἀλήθεια, ὅταν συγκρίνω ὅλη μου τὴν ὑπόλοιπη ζωὴ, μ' ὅλο πὺ, μὲ τὴ χάρη τοῦ Θεοῦ, τὴν πέρασα ἡσυχῆ, ἀνετη, καί, ἐξὸν ἀπὸ τὸ χάσιμο ἑνὸς τέτοιου φίλου, ἀπαλλαγμένη ἀπὸ βαριὰ λύπη, γεμάτη πνευματικὴ ἡρεμία, ἔτσι καθὼς πίστεψα ὅτι καλὰ μὲ πλήρωσε ἡ ζωὴ δίνοντάς μου τὰ φυσικὰ δῶρα πὺ μοῦδωσε, καὶ μὴ γυρεύοντας ἄλλα· ἂν τὴ συγκρίνω, λέω, ὅλην, μὲ τὰ τέσσερα χρόνια πὺ μοῦ δόθηκε νὰ χαρῶ τὴ γλυκιὰ συντροφιά καὶ συναναστροφή αὐτοῦ τοῦ προσώπου, δὲν εἶναι παρὰ καπνός, δὲν εἶναι παρὰ μιὰ σκοτεινὴ καὶ πληχτικὴ νύχτα. Ἀπὸ τὴν ἡμέρα πὺ τὸν ἔχασα,

quem semper acerbum,

*Semper honoratum (sic, Di, voluistis) habebo*²,

δὲν κάνω τίποτ' ἄλλο παρὰ νὰ σέρνομαι μαραμένος· κι ἀκόμα καὶ οἱ ἀπολαύσεις πὺ μοῦ προσφέρονται, ἀντὶ νὰ μὲ παρηγοροῦν, διπλασιάζουν τὴ λύπη μου γιὰ τὸ χάσιμό του. Τὸ κάθε τὶ τὸ εἶχαμε μισὸ-μισό· μοῦ φαίνεται ὅτι τοῦ κλέβω τὸ μερτικὸ του,

Nec fas esse ulla me voluptate hic frui

*Decrevi, tantisper dum ille abest meus particeps*³.

Εἶχα τόσο συνηθίσει νὰ εἶμαι σ' ὅλα δεύτερος, πὺ μοῦ φαίνεται ὅτι τώρα πιά εἶμαι σὲ ὅλα μισός.

3. « Καὶ δὲν πιστεύω νὰ μοῦ ἐπιτρέπεται καμιὰ εὐχαρίστηση, τώρα πὺ δὲν ἔχω πιά ἐκεῖνον μὲ τὸν ὁποῖον ὅλα τὰ μοιραζόμουν. » (Τερέντιος, *Αὐτοτιμωρούμενος*, πρ. 1η, σκ. 1η, στ. 97.) Ὁ Montaigne ἔκανε ἀλλαγὲς στὸ δεύτερο στίχο.

*Illam meæ si partem animæ tulit
Maturior vis, quid moror altera,
Nec carus æque, nec superstes
Integer? Ille dies utramque
Duxit ruinam.*

Il n'est action ou imagination où je ne le trouve à dire, comme si eût-il bien fait à moi. Car de même qu'il me surpassait d'une distance infinie en toute autre suffisance et vertu, aussi faisait-il au devoir de l'amitié.

*Quis desiderio sit pudor aut modus
Tam cari capitis ?*

*O misero frater adempte mihi !
Omnia tecum una perierunt gaudia nostra,
Quæ tuus in vita dulcis alebat amor.
Tu mea, tu moriens fregisti commoda, frater ;
Tecum una tota est nostra sepulta anima,
Cujus ego interitu tota de mente fugavi
Hæc studia atque omnes delicias animi...
Alloquar ? audiero nunquam tua verba loquentem ?
Nunquam ego te, vita frater amabilior,
Aspiciam posthac ? At certe semper amabo !*

Mais oyons un peu parler ce garçon de seize ans.

Parce que j'ai trouvé que cet ouvrage a été depuis mis en lumière, et à mauvaise fin, par ceux qui cherchent à troubler et changer l'état de notre police, sans se soucier s'ils l'amenderont, qu'ils ont mêlé à

1. « Ἀφοῦ μιὰ μοίρα σκληρὴ τόσο βιάστηκε νὰ μοῦ πάρει τὸ γλυκὸ αὐτὸ μισὸ τῆς ψυχῆς μου, γιατί ν' ἀργοπορῶ ἐδωπέρα, ἐγὼ πὺ εἶμαι τὸ ἄλλο μισό, πὺ δὲν ἔχω πιά τὴν ἴδια ἀξία καὶ πὺ δὲν ἐπιζῶ ὀλάκερος ; Ἡ ἴδια μέρα μᾶς ἀφάνισε καὶ τοὺς δυό. » (Ὁράτιος, Ὠδές, II, 17, 5.)

2. « Τί κρατημό, τί ὄριο μπορεῖς νὰ βάλεις στὴ λύπη, γιὰ μιὰ τόσο ἀγαπητὴ κεφαλή ; » (Ὁράτιος, Ὠδές, I, 24, 1.)

3. « ὦ ἀδερφέ μου ! πόσο δυστυχισμένος εἶμαι πὺ σ' ἔχασα ! Ὁ θάνατός σου ἀφάνισε ὅλες μας τὶς χαρὲς. Μαζί σου ἔσβησε ὅλη ἡ εὐτυχία πὺ μοῦ ἔδινε ἡ γλυκιά σου φιλία ! Μαζί σου θάφτηκε ὀλάκερη ἡ ψυχὴ μου ! Ἀφότου δὲν ὑπάρχεις, παράτησα τὶς Μοῦσες, τὸ κάθε τι πὺ ἔδινε χαρὰ στὴν ψυχὴ μου... Δὲ θὰ μπορέσω λοιπὸν πιά νὰ σοῦ μιλήσω μήτε καὶ νὰ σ' ἀκούσω ; ὦ ἐσύ πὺ σ' ἀγαποῦσα πίοτερο κι ἀπὸ τὴ ζωὴ

*Illam meæ si partem animæ tulit
Maturior vis, quid moror altera,
Nec carus æque, nec superstes
Integer? Ille dies utramque
Duxit ruinam¹*

Δέν εἶναι πράξη ἢ σκέψη πού νά μὴ τὸν μνημονεύω, καθὼς τὸ ἴδιο θᾶκανε κι ἐκεῖνος γιὰ μένα. Γιατί, ὅπως ἄπειρα μὲ ξεπερνοῦσε σὲ κάθε ἄλλη ἀξιοσύνη καὶ ἀρετή, τὸ ἴδιο ἔκανε καὶ στὸ χρέος τῆς φιλίας.

*Quis desiderio sit pudor aut modus
Tam cari capitis?²*

*O misero frater adempte mihi!
Omnia tecum una perierunt gaudia nostra,
Quæ tuus in vita dulcis alebat amor.
Tu mea, tu moriens fregisti commoda, frater;
Tecum una tota est nostra sepulta anima,
Cujus ego interitu tota de mente fugavi
Hæc studia atque omnes delicias animi...
Alloquar? audiero nunquam tua verba loquentem?
Nunquam ego te, vita frater amabilior,
Aspiciam posthac? At certe semper amabo!³*

Ἄλλ' ἄς ἀκούσουμε λίγο νὰ μιλεῖ τὸ δεκαεξάχρονο αὐτὸ παιδί.

Ἐπειδὴ διαπίστωσα ὅτι τὸ ἔργο τοῦτο⁴ τὸ δημοσίεψαν ἐν τῷ μεταξύ, καὶ μὲ κακὸ σκοπό, ἐκεῖνοι πού ζητοῦν νὰ ταράξουν καὶ ν' ἀλλάξουν τὸ καθεστῶς τοῦ κράτους μας⁵, χωρὶς νὰ γνοιάζονται ἂν θὰ τὸ καλυτερέψουν⁶,

μου, ὦ ἀδερφέ μου! δὲ θὰ μπορέσω πιά νὰ σὲ ἰδῶ; Ἄ! τουλάχιστον πάντα θὰ σ' ἀγαπῶ!» (Κάτουλλος, LXVIII, 20, καὶ LXV, 9.)

4. Τὸ Ἐναντίον Ἐνός τοῦ La Boétie, πού ὁ Montaigne σκόπευε ἀρχικὰ νὰ τὸ δημοσιέψει στὸ τέλος αὐτοῦ τοῦ δοκίμιου. Ἐνα μέρος του εἶχε τυπωθεῖ στὰ 1574 ἀπὸ τοὺς διαμαρτυρούμενους. Ὀλάκερο τυπώθηκε ὕστερ' ἀπὸ δυὸ χρόνια, στὸν γ' τόμο τῶν *Mémoires de l'État de France*, συλλογὴ λιβέλλων τῶν καλβινιστῶν. Θυμίζω ὅτι ὁ τίτλος τῆς πραγματείας ἦταν Ἡ Θεληματικὴ Σκλαβιά κι οἱ ἐκδότες τὸν ἔκαμαν Ἐναντίον Ἐνός.

5. Κατὰ λέξη: τὴν κατάσταση τῶν θεσμῶν μας. Οἱ μὲ δημοκρατικὲς τάσεις διαμαρτυρούμενοι γύρευαν νὰ κάνουν αὐτὴ τὴν ἀλλαγὴ, καὶ αὐτοὺς ἐννοεῖ ὁ Montaigne.

6. «Ὅποιος θέλει νὰ διαλέγει καὶ ν' ἀλλάζει, παίρνει ἀπάνω του τὸ δικαίωμα νὰ κρίνει, καὶ πρέπει νὰ εἶναι σίγουρος ὅτι εἶναι ἐλαττωματικὸ ἐκεῖνο πού διώχνει καὶ

d'autres écrits de leur farine, je me suis dédit de le loger ici. Et afin que la mémoire de l'auteur n'en soit intéressée en l'endroit de ceux qui n'ont pu connaître de près ses opinions et ses actions, je les avise que ce sujet fut traité par lui en son enfance, par manière d'exercitation seulement, comme sujet vulgaire et tracassé en mille endroits des livres. Je ne fais nul doute qu'il ne crût ce qu'il écrivait, car il était assez consciencieux pour ne mentir pas même en se jouant. Et sais davantage que, s'il eût eu à choisir, il eût mieux aimé être né à Venise qu'à Sarlac: et avec raison. Mais il avait une autre maxime souverainement empreinte en son âme, d'obéir et de se soumettre très religieusement aux lois sous lesquelles il était né. Il ne fut jamais un meilleur citoyen, ni plus affectionné au repos de son pays, ni plus ennemi des remuements et nouvelletés de son temps. Il eût bien plutôt employé sa suffisance à les éteindre que à leur fournir de quoi les émouvoir davantage. Il avait son esprit moulé au patron d'autres siècles que ceux-ci.

Or, en échange de cet ouvrage sérieux, j'en substituerai un autre, produit en cette même saison de son âge, plus gaillard et plus enjoué,

καλό εκείνο που μπάζει», λέει ο Montaigne στο 23^ο κεφάλαιο (δοκίμιο) του Α' βιβλίου των *Δοκιμίων*, που έχει τίτλο: *Περὶ τῆς συνήθειας καὶ περὶ τοῦ νὰ μὴν ἀλλάζουμε εὐκολὰ ἓνα νόμο που ἔχουμε*. Σ' ἐκείνο τὸ δοκίμιο προσπαθεῖ νὰ μᾶς δείξει ὁ Montaigne ὅλους τοὺς λόγους που τὸν ἔκαναν νὰ εἶναι καὶ στὴν πολιτικὴ (μοναρχία) καὶ στὴ θρησκεία (καθολικισμὸς) συντηρητικὸς. Πόσο δύσκολα. ὡστόσο ὁ ἀθηναῖος, που βάση τῆς φιλοσοφίας του εἶναι τὸ « πάντα ρεῖ », καὶ που τόσο θαρρετά, στὸ ἴδιο αὐτὸ δοκίμιο, ξεσκεπάζει τὰ ἐλαττώματα τῆς συνήθειας, « βασίλισσας καὶ αὐτοκρατόρισσας τοῦ κόσμου », κάνει ἐδωπέρα τὸ σπαρτιάτη! (Βλ. παρακάτω τὸ δοκίμιο *Περὶ Ἐλευθεροδοξίας*.)

1. Ὅπου βλέπουμε τὶς ἴδιες ιδέες (τῶν δημοκρατικῶν διαμαρτυρομένων). Θυμίζω ὅτι τὸ συγκεκριμένο, ἢ « εἰκόνα », εἶναι τὸ πιὸ χαρακτηριστικὸ ἐκφραστικὸ γνώρισμα τοῦ Montaigne. Ἐνα διαρκὲς ἐπίγραμμα ἢ μιὰ μεταφορὰ ὁλοένα ἀνανεωνόμενὴ λέει ὅτι εἶναι τὸ ὕφος του ὁ Sainte-Beuve. (*Causeries du Lundi*, τόμ. 4^{ος}, *Nouveaux Documents sur Montaigne*.)

καὶ τὸ ἀνακάτωσαν μὲ ἄλλα γραφτὰ τοῦ δικοῦ τους φυράματος¹, ἄλλαξα γνώμη καὶ δὲν τὸ ἔβαλα ἐδῶ. Καὶ γιὰ νὰ μὴ ζημιωθεῖ ἡ μνήμη τοῦ συγγραφέα στὴ συνείδηση ἐκείνων πού δὲ μπόρεσαν² νὰ γνωρίσουν ἀπὸ κοντὰ τὶς γνώμες του καὶ τὶς πράξεις του, τοὺς πληροφορῶ ὅτι τὸ θέμα τοῦτο τὸ πραγματεύτηκε [ὁ La Boétie] ὅταν ἦταν παιδί, σὰν εἶδος ἄσκησης μόνο, σὰ θέμα τρεχούμενο καὶ κοπανισμένο σὲ χίλιες μεριές τῶν βιβλίων. Δὲν ἀμφιβάλλω καθόλου πὼς πίστευε ὅτι ἔγραφε, γιὰτὶ ἦταν τόσο τίμιος πὺ δὲ μπορούσε νὰ πεῖ ψέμα μήτε γιὰ χωρατό. Καὶ ξέρω ἐξ ἄλλου, ὅτι, ἂν ἦτανε νὰ διαλέξει, θὰ προτιμοῦσε νὰ εἶχε γεννηθεῖ στὴ Βενετία³ παρὰ στὸ Σαρλάκ⁴ καὶ μὲ τὸ δίκιο του. Εἶχε ὅμως ἓνα ἄλλο ἀξίωμα, κυριαρχικὰ χαραγμένο στὴν ψυχὴ του, νὰ ὑπακούει καὶ νὰ ὑποτάσσεται πολὺ θρησκευτικὰ⁵ στοὺς νόμους κάτω ἀπὸ τοὺς ὁποίους εἶχε γεννηθεῖ. Δὲν ὑπῆρξε ποτὲ καλύτερος [ἀπὸ αὐτὸν] πολίτης, οὔτε πιδὸ φίλος τῆς γαλήνης τοῦ τόπου του, οὔτε πιδὸ ἐχθρὸς τῶν ἀναταραχῶν καὶ τῶν νεωτερισμῶν τοῦ καιροῦ του. Θὰ χρησιμοποιοῦσε μᾶλλον τὴν ἀξιοσύνη του γιὰ νὰ τὶς σβῆσει παρὰ γιὰ νὰ τὶς βοηθήσει ν' ἀνάψουν περισσότερο. Εἶχε τὸ μυαλό του φορμαρισμένο⁶ πάνω στ' ἀχνάρια ἄλλων καὶ ὄχι τούτων ἐδῶ τῶν καιρῶν.

Ἄντὶς λοιπὸν γιὰ τὸ σοβαρὸ τοῦτο ἔργο, θὰ βάλω ἓνα ἄλλο, γραμμένο στὴν ἴδια τούτη ἐποχὴ τῆς ἡλικίας του, πιδὸ πεταντὸ καὶ πιδὸ πρόσχαρο⁷.

2. « Δὲν εἶχαν τὴν εὐκαιρία » εἶναι τὸ σωστὸ νόημα.

3. Πού ἦταν δημοκρατία.

4. Γασκόνικη γραφὴ καὶ προφορὰ τοῦ Sarlat, πρωτεύουσας διοικητικῆς περιφέρειας τῆς Dordogne, ὅπου εἶχε γεννηθεῖ ὁ La Boétie.

5. Εὐσυνείδητα, αὐστηρά.

6. Λέμε: « φόρμα ». Μποροῦμε λοιπὸν νὰ ποῦμε καὶ « φορμάρω ». Δὲ νομίζω ὅτι εἶναι λεβαντινισμός.

7. Ἐννοεῖ τὰ 29 δεκασύλλαβα καὶ δωδεκασύλλαβα γαλλικὰ σονέτα τοῦ φίλου του, πού, σὲ ὄλες τὶς ἐκδόσεις τῶν *Δοκιμίων* πού ἔγιναν ὅσο ζοῦσε ὁ Montaigne, ἀκολουθοῦσαν τὸ *Περὶ Φιλίας*, συνοδευμένα μὲ ἓνα ἀφιέρωμα στὴν Κυρία de Gramont, κόμησσα de Guiche, πού εἶναι μαζὶ καὶ ἓνας μικρὸς πρόλογος ὅπου ὁ Montaigne λέει σύντομα τὴ γνώμη του γιὰ τὰ σονέτα.